

ION ANTONESCU ȘI BISERICA

CZU: 94(498):27

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.24.1-72.10>Doctor în istorie **Mihai ȚURCANU**E-mail: mihai.turcanu@protonmail.comORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5-33-127X>

Institutul de Istorie, USM

ION ANTONESCU AND THE CHURCH

Summary. This study refers to the attitude of Ion Antonescu towards the Romanian Orthodox Church. The documentary sources used for this study which, as far as I am aware, is the first of its kind, are drawn from the transcripts of the governmental meetings, held mostly during September 1940 – April 1941, i.e. from the moment Ion Antonescu took over the supreme leadership of the and until he decided to focus primarily on military preparations. This study shows that Ion Antonescu considered that the Orthodox Church should play the role of a kind of special ministry of the state, in charge of facilitating control over the population; in Antonescu's vision, the state was to be the main beneficiary of such an arrangement, but it was willing to share those benefits with the church. For Ion Antonescu, this „philosophy” had two main theses–consequences. The first was that the Romanian state needed the Orthodox Church and, therefore, had to support its existence by both political and material means, and the second was that the priesthood, in its activity, had to meet minimum „ethical–moral standards” that would allow it to fulfill its role as an instrument of ideological control over the population.

Keywords: Ion Antonescu, church, orthodoxy, priests, state, ideological control

Rezumat. Studiul se referă la atitudinea lui Ion Antonescu față de Biserica Ortodoxă Română. Sursele documentare folosite pentru studiul de față care, din câte cunosc, este primul de acest gen, sunt extrase din stenogramele ședințelor de guvern, desfășurate în cea mai mare parte în perioada septembrie 1940 – aprilie 1941, adică din momentul în care Ion Antonescu a preluat conducerea supremă în stat și până când a decis să se concentreze în primul rând pe problemele legate de pregătirile militare. Studiul arată că Ion Antonescu a considerat că Biserica Ortodoxă ar trebui să joace rolul unui fel de minister special al statului, însărcinat cu înlesnirea controlului asupra populației; în viziunea lui Antonescu, statul urma să fie principalul beneficiar al unui astfel de aranjament, dar el era dispus să împartă respectivele beneficii cu biserica. Pentru Ion Antonescu, din această „filosofie” decurgeau două teze–consecințe principale. Prima – că statul român avea nevoie de Biserica Ortodoxă și, prin urmare, trebuia să-i susțină existența atât prin mijloace politice, cât și materiale, iar cea de-a doua – că preoțimea, în activitatea sa, trebuia să corespundă unor „standarde etico-morale” minime care să-i permită să-și îndeplinească acel rol de instrument de control ideologic asupra populației.

Cuvinte-cheie: Ion Antonescu, biserica, ortodoxie, preoți, stat, control ideologic.

Un titlu mai exact al acestui studiu ar trebui probabil să specifice că obiectul său îl face în mod special atitudinea lui Ion Antonescu față de Biserica Ortodoxă Română, dar titlurile mai lungi au și dezavantaje. Însă deja din această explicație rezultă că studiul de față nu are ca obiectiv înfățișarea fidelă a politicilor specifice implementate de Ion Antonescu în legătură cu Biserica Ortodoxă, deși în unele privințe nelipsite de importanță, el face referință la unele detalii pe baza cărora se poate încerca o reconstituire aproximativă a acestor politici. Un astfel de studiu care să cerceteze amănunțit politicile antonesciene privitor la Biserica Ortodoxă Română ar fi o cercetare pe cât de originală, pe atât de interesantă și, din aceste motive, actuală și binevenită. Anumite detalii în privința atitudinii lui Ion Antonescu față de Biserica Ortodoxă Română și rolul pe care aceasta trebuia să-l joace în politica sa generală pot fi culese, mai mult sau mai puțin indirect, din studii și

documente cu privire la politica antonesciană față de confesiunile creștine neoprotestante [1, pp. 18-44] sau la cea pusă în practică în Transnistria [2; 3].

De ce însă nu există cercetări speciale ale politiciilor antonesciene în raport cu Biserica Ortodoxă Română e greu de stabilit precis. La mijloc trebuie să fie o sumă de factori, dar se poate presupune că aceasta se datorează într-o măsură decisivă caracterului controversat pe care astfel de cercetări n-ar putea să evite să și le asume. Cum ar putea asemenea cercetări să nu genereze controverse în situația în care trebuie să arate că cel mai controversat personaj din istoria recentă a românilor, consecințele marilor și feluritor greșeli ale căruia poporul său le resimte și astăzi, se considera pe sine însuși drept un mare campion al Bisericii Ortodoxe Române și ar fi vrut să vadă această instituție, care și astăzi se bucură de cel mai înalt grad de popularitate pe ambele maluri ale Prutului (63% în România, locul

2 după armată [4] și 58% în R. Moldova, pe locul 1 [5]) exercitând un control ideologic și mai puternic asupra societății. O astfel de cercetare ar trebui, totodată, să fie controversată și dintr-o altă perspectivă nu mai puțin importantă, dar aproape că opusă celei din urmă, pentru că Antonescu, deși dorea și era pregătit să-și asume calitatea de campion al bisericii, era totodată și un mare critic al bisericii ca instituție, un critic al corupției morale și materiale din sânul acesteia, fenomen care, în viziunea sa, împiedica realizarea obiectivului menționat. În sfârșit, o astfel de cercetare ar trebui să fie controversată și dintr-o serie de alte motive, ne-lipsite de legături subtile și aproape perpetui cu cele deja expuse: anumite paralele imposibil de trecut cu vederea, dar incomod de menționat, cum ar fi aceea că după 1989 biserica a revenit la o poziție de influență privilegiată în stat – poziție care n-a mai avut-o de pe vremea lui Antonescu – de pildă sub aspectul scutirilor sale de impozite sau al influenței ideologice pe care o exercită asupra instituțiilor societății, în primul rând asupra școlii; sau cum ar fi faptul că pe timpul lui Antonescu preoții primeau, că și astăzi, salarii din bugetul public, Antonescu însuși arătându-se în favoarea continuării acestei politici, chiar dacă ea impunea costuri semnificative societății, care avea (conform lui George Leon – ministrul Economiei Naționale) a doua rată a mortalității infantile la nivel global [6, f. 513-514] și în situația în care în România erau mai mulți preoți plătiți de stat decât medici (9535 [7, f. 91] față de 8403 [8, f. 20-23], numărul preoților fiind, potențial, mult mai mare, el ridicându-se la 30 de mii, după estimările lui Traian Brăileanu, ministrul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, ceea ce pare a fi totuși o exagerare [9, f. 332]); mai mult, faptul că, în condițiile în care Antonescu acorda, cel puțin în primele luni ale regimului său și până a se concentra aproape exclusiv asupra problemelor militare, o atenție sporită sănătății publice, lucru documentat în stenogramele ședințelor de guvern, el a insistat asupra continuării sprijinirii materiale și financiare a bisericii¹ [10, f. 1063-1067], demonstrează că el considera că o atare evoluție prezenta mai multe avantaje decât dezavantaje. Care anume erau avantajele pe care miza, vom arăta în cele ce urmează, însă aici putem adăuga că dacă astăzi este continuată aceeași politică a statului român de salarizare din bu-

¹ Din documentele Ministerului Cultelor putem să ne facem o idee despre bugetul minim pe care statul îl cheltuia în această privință. Dintr-un raport destinat lui Antonescu din 1944, în care se face o defalcare a bugetului cultelor, raportat la „necesitățile sufletești ale fiecărui credincios”, reiese că acesta era de 2.252.989.597 de lei pentru exercițiul financiar 1943/44, dintre care 1.925.690.084 de lei ar fi revenit Bisericii Ortodoxe.

getul public a preoțimii, în condițiile în care România deja de multă vreme este și continuă să fie pe ultimul loc în U.E. la capitolul investiții în cercetare și dezvoltare raportate la produsul intern brut, atunci trebuie să concluzionăm că și astăzi această situație este considerată a prezenta anumite avantaje care dezafectează, *din anumite perspective*, posibilele dezavantaje.

Astfel, abia în 2021, și nu în România, dar în S.U.A., ce-i drept de un român, a fost publicată prima cercetare specială [11] a rolului jucat de Biserica Ortodoxă Română în politica lui Ion Antonescu de exterminare a evreilor din Basarabia și Transnistria, de unde, între altele, pot fi culese și unele repere referitoare la politica statului român, sub Antonescu, în raport cu biserica.

Raportarea la aceste considerente ar trebui întrucâtva să clarifice existența golului respectiv în istoriografie, asumarea unei asemenea cercetări fiind, probabil, condamnată a fi privită ca o sarcină ingrată și chiar dăunătoare, nu în ultimul rând chiar printre istoricii români, dintre care unii încă-și mai încheie comunicările științifice cu „așa să ne-ajute Dumnezeu!” În ce privește studiul de față, el este unul cu totul întâmplător: sursele pe care le-am utilizat – documentele din fondul „PCM - Ion Antonescu (764)”² – fiind consultate de fapt de către mine în legătură cu teme de cu o totul altă natură și care țin de politica externă și relațiile internaționale. Lucrând cu acele documente, am observat însă numeroase referințe în ședințele Cabinetului lui Antonescu la problema analizată, ea fiind adeseori discutată în acel format; acest lucru mi-a atras atenția și, din mai multe considerente, dintre care unele expuse succint mai sus, a fost întreprinsă și cercetarea de față. Subliniez însă din nou că ea este mai curând de natură prospectivă, adică, așa cum am arătat, se limitează doar la conturarea atitudinii lui Ion Antonescu față de biserică și nu are pretenția de a fi o cercetare ca la carte a politicilor sale în această privință, subiect care, cel puțin pentru moment, nu se află în vizorul preocupărilor mele, deși consider că o astfel de întreprindere ar fi foarte binevenită, întrucât ar putea clarifica mai multe probleme identificate în studiul de față, întărind sau revizuiind unele păreri asupra subiectului.

Care era, așadar, atitudinea lui Ion Antonescu față de biserică? Ion Antonescu considera că Biserica Ortodoxă trebuie să joace rolul unui soi de minister special al statului însărcinat cu controlul ideologic asupra populației; statul trebuia să fie principalul beneficiar al

² Sursele pe care se bazează cercetarea de față datează, majoritatea, din perioada septembrie 1940 – aprilie 1941, adică de când a preluat Antonescu conducerea statului și până când s-a concentrat pe problemele militare, delegând lui Mihai Antonescu competențele asupra altor aspecte ale guvernării.

unei atare situații, însă respectivele beneficii el era pregătit să le împartă cu pioasă recunoștință cu biserica, anume prin acordarea aceluși statut de ministru special, privilegiat chiar, în raport cu alte instituții de stat. Aceasta era viziunea sa și ea era una în întregime medievală, odată fiind chiar „mainstream”, cum s-ar spune astăzi, când atavismele ei se manifestă cu putere, mai ales în partea ortodoxă a creștinătății, inclusiv în România. În Rusia ea este la fel de actuală ca pe vremea când era „mainstream” în celelalte părți ale continentului. Din această „filosofie” decurgeau, pentru Ion Antonescu, două teze-consecințe principale. Prima era aceea că statul român avea nevoie de Biserica Ortodoxă și trebuia, deci, să sprijine existența ei atât prin mijloace politice, cât și materiale, iar a doua teză-consecință era aceea că preoțimea, în activitatea sa, trebuia să corespundă unor „standarde etico-morale” (aș spune chiar „profesionale”, dacă acest termen n-ar suna prea straniu în contextul în care este vorba de preoți) minime care să-i permită să-și realizeze acea misiune a sa în stat.

Din perspectiva acestei a doua teze-consecințe a atitudinii sale generale în problema bisericii, Antonescu considera că avea misiunea de a reforma Biserica Ortodoxă Română ca instituție. Pe el nu-l interesa dogma religioasă, ci modul în care putea funcționa biserica în calitate de instituție și gradul în care putea fi ea astfel utilă în sarcina exercitării controlului asupra populației. De aceea, dar și pentru că se considera pe sine însuși (fapt spus de el deschis și documentat repetat în stenogramele ședințelor de cabinet) drept cel mai bun patriot, sincer și dezinteresat conducător pe care l-au avut vreodată românii, el credea că avea nu doar dreptul, dar și sarcina obligatorie, să ceară bisericii să corespundă misiunii pe care el considera că o are în raport cu poporul român; faptul, remarcat de el în repetate rânduri, că găsisse biserica într-o stare foarte decăzută, era (la fel ca și situația altor instituții de stat) pus de Antonescu în legătură cu aceea că și conducerea politică a României de până la el practicase o conduită morală cu nimic mai presus, oferind un exemplu contagios și corupând în mod convenabil, pentru vechiul regim, biserica. Însă, în noile condiții în care el se vedea pe sine însuși drept cel mai dezinteresat dintre toți conducătorii avuți vreodată de români, el își dorea o biserică cu care să se poată asocia: anume de aceea el se și vedea reformator al Bisericii Ortodoxe Române pe care, ca și pe restul instituțiilor de stat (și nu poate exista nicio dovadă că biserica era considerată o instituție de stat, nu doar pentru Antonescu, dar și pentru mai toată lumea din epocă, acest lucru fiind clar până și din art. 22 al Constituției de la 1923), considera că trebuia să o reformeze pentru ca aceasta să poată îndeplini obiectivele politicilor de stat așa cum le trasa el.

Din aceste considerente, Antonescu era foarte preocupat de erodarea instrumentarului prin care exercitarea controlului ideologic asupra populației putea fi realizată, și în primul rând a „credinței”, termen care, reieșind din subiectivismul său, este aproape imposibil de definit precis în scopurile prezentei cercetări, care înseamnă simultan o sumedenie de lucruri și poate însemna încă și mai multe. Dar fără de această „credință” Biserica nu mai avea nicio autoritate (și deci nicio utilitate în stat) și care „credință”, iar aici ne apropiem de miezul problemei, nu poate dăinui fără puterea vie a exemplului. Ion Antonescu considera că „pierderea” credinței în rândul populației – și în special a țăranilor – avea loc „din cauza preoților”, adică a exemplului de conduită morală pe care îl dădea, în general, preotul. El era preocupat de consecințele pe care dezamăgirea în „credință”, din pricina comportamentului preotului român, putea s-o aibă asupra statului și a națiunii, reieșind din convingerea sa că „neamul românesc” era definit într-un mod decisiv și unic de aderența la această „credință” și de aceea el era de părere că „dacă pierdem credința, pierdem neamul”. Respectiva politică, sau, mai bine-zis, teză pe baza căreia ar fi trebuit să urmeze formularea unor politici în domeniu, Antonescu a trasat-o încă din primele zile ale regimului său [12, f. 976]. La acea etapă, el le arăta subalternilor săi din guvern că încă nu stăpâna suficient de bine problema cultelor la capitolul date statistice, dar că știa unde voia să ajungă. Chiar în prima ședință din 7 septembrie 1940 a Consiliului de Miniștri el trasa sarcina „curățării” bisericii despre care tot el spunea că fusese până atunci „tribună publică și de negustorie”. Tot atunci însă Antonescu a semnalat clar intenția de a continua politica de subvenționare financiară a activităților preoțimii [13, f. 8]. Acest al doilea aspect foarte important sau, mai bine-zis, consecință firească a atitudinii sale în problema bisericii care se exprima în disponibilitatea de a o sprijini, pentru că el considera că statul nu se putea dispensa de ea pentru a controla populația (după cum și cea dintâi consecință a acestei atitudini impunea, în concepția lui Antonescu, sarcina reformării și disciplinării bisericii tocmai pentru ca aceasta să-și poată îndeplini respectivul rol de instrument de control ideologic) își găsește reflectare și în faptul că, încă la începutul regimului său el a ordonat încetarea atacurilor în presă contra patriarhului Nicodim, asociat cu vechiul regim (chiar dacă admitea că era posibil ca acesta să fi fost vinovat), anume pentru că: „diminuarea patriarhului înseamnă în același timp diminuarea instituției pe care o reprezintă..., zdruncinarea temeliei instituției bisericești... și distrugerea credinței” [14, f. 145]. Astfel, temerea lui Antonescu cu privire la „distrugerea credinței” nu se referea la nimic altceva decât la știrbirea încrederii în

autoritatea bisericii și la riscul periclitării practicii de ascultare a populației față de ea, al cărei beneficiar direct, de rând cu biserica, era statul și, cu totul incidental, cei care-l conduceau.

Tot din aceleași considerente, Antonescu era ostil activității altor confesiuni creștine în România. De fapt, atitudinea sa în această privință era chiar una de predispunere la confruntare cu „sectele, aceste ciuperce”. Astfel, el considera că statul trebuia să se „opună [prin] biserica noastră românească cultelor străine [subl. n]”. Între altele, în noiembrie 1941 șeful statului arăta el însuși guvernului său că dăduse ordin să fie împușcați acei „sectanți” care încercaseră să se eschiveze de la recrutare, pe motiv că convingerile lor religioase îi opreau să se alătore armatei; el arăta că dăduse acel ordin „căci astfel înțeleg să-i aduc pe toți la realitate, sacrificând câteva vieți” [15, f. 997]. În decembrie 1941 el a dat noi dispoziții în această privință, subliniind că „nu sunt dispus să tolerez pe sectanți. Vreau să merg până la capăt cu rezolvarea acestei probleme și să împing cât mai departe valorile sectanților” [16, f. 1004]. Este evident că Antonescu privea problema acestei confruntări cu „sectele” în termeni deloc dogmatici în sens confesional, ci mai degrabă în termenii luptei pentru putere și ai controlului asupra statului și societății, putere pe care el o vedea amenințată de asemenea „intruziuni”. Respectiva perspectivă asupra lucrurilor era departe de a fi fost un element original al percepției lui Antonescu, ea fiind pe larg împărtășită de autoritățile române din perioada de referință³ [18, f. 5, 6]. Și, de fapt, dacă

³ În altă parte am arătat ce nota, în această privință, Legația americană de la București: „Culberston [ministrul american la București, 1924] observă că „preoții greci” (adică ortodocși) nu considerau că era de datoria lor să fie un exemplu de standard moral pentru enoriașii lor sau să-i învețe pe aceștia să fie buni. Ei considerau că principala lor datorie era să păzească setul vechi, „ortodox” de reguli așa cum acesta le-a fost transmis de către înaintașii lor. Orice atac la adresa acestor dogme (iar Culberston era de părere că orice predică baptistă constituia, în mod inevitabil, un atac puritan la adresa Bisericii Ortodoxe), era considerat drept un atac cu consecințe politice, întrucât în România biserica și statul erau atât de strâns legate și atât de interdependente, încât ministrul american spune că acestea două „erau, practic, identice”. Prin urmare, orice încercare de a converti un ortodox la ritul baptist era privită drept o încercare de a-l rupe pe acesta din sânul Bisericii Ortodoxe și, prin urmare, un atentat cu grave consecințe politice la adresa unui pilon al statalității românești. De aceea, arată corespondența diplomatică americană, predica baptistă în România era catalogată pur și simplu „propagandă” antistatală. În lumina acestor explicații, Culberston recomanda Departamentului de Stat tratarea cu înțelegere a acestei atitudini pentru că ea, explica ministrul american, era rezultatul a sute de ani

ne raportăm la istoria mai tuturor disputelor religioase, dedesubturile cărora n-ascund nimic altceva decât lupta pentru putere (și toate avantajele care decurg de aici), chiar dacă aceasta își găsește exprimarea în dogmele și ideile cele mai rafinate sau sofisticate, trebuie să spunem că atitudinea lui Antonescu în această privință era trivială. Ortodox el însuși ca majoritatea populației României, Antonescu vedea în preoții ortodocși pe aliații săi naturali și de aceea, deși avea o atitudine critică față de ei tocmai din considerentul că aceștia prin conduita lor morală nu se ridicau la înălțimea sarcinii pe care această luptă (pe care el și-o dorea) o reclama, el era dispus să-i sprijine material, admitând că „este o problemă vastă aceea a preoților, a salarizării lor, a mijloacelor lor de existență”, și de aceea, anume pentru că el considera că avea nevoie de ei ca sprijin al statului în menținerea controlului asupra populației, către martie 1941 Antonescu pregătea a doua mărire de salarii a preoților de când venise la putere. Însă, din aceleași motive și tocmai pentru că se arăta dispus să vină în sprijinul bisericii, el a ordonat Subsecretariatului de stat al cultelor, încă din primele zile ale regimului său, să ia măsuri ca preoții să înceteze comportamentul ce slăbea poziția bisericii în societate și, prin aceasta, de aliat al statului al cărui conducător era, „ca preoții să nu mai facă din datoria lor un mijloc de îmbogățire. Sunt țărani săraci care nu pot să-și plătească botezul unui copil și nici înmormântarea și rămân cu cadavrul în casă, până își dau ultima velință ca să aibă cu ce-l plăti”. Deci, dispoziții categorice în această privință în sensul ca „preoții vinovați” să fie scuturați „de barbă și de părul lor nepieptănat, până le ies ochii din cap, ca să revie la datorie” [19, f. 977; 20, 988]. Antonescu îi caracteriza pe acești preoți ca fiind „neomenoși” și „o adevărată plagă a societății românești”, iar la 4 februarie 1941 a dat dispoziție Subsecretariatului cultelor să fixeze tarife pentru serviciile prestate de preoți, adică pentru oficierea nunților, botezurilor și a cununilor, tarife pe care aceștia să nu aibă dreptul a le depăși; cu aceeași ocazie a ordonat ca respectivele servicii să fie prestate gratuit săracilor [21, f. 980]. Aceste măsuri erau întreprinse de Ion Antonescu reieșind din convingerea că „adevărul dureros” era acela că „ortodoxia nu este slăbită de atacurile, care nu trebuiesc îngăduite, [ale] catolicilor sau uniștilor. Este slăbită de însăși conducătorii și preoții ei. Să nu ne ascundem după deget. Intemperiiile nu fac ravagii decât în organismele slăbite. Remediul este să

de persecuție religioasă sub stăpânire străină, persecuție care a înrădăcinat și mai mult ortodoxia în conștiința națională a românilor, în pofida a „orice ar putea crede creștinii occidentali despre moravurile preoților români sau a concepțiilor doctrinare ale bisericii grecești” [17, pp. 182-183]

purificăm moravurile bisericii...”, părerea sa fiind aceea că fostul regim tolerase „dezmațul” pentru că propriile sale interese erau „demagogice și criminale” și avea nevoie de sprijinul preoților în vederea realizării lor, situație în care „preoții conștienți de misiunea lor” fuseseră marginalizați [22, f. 1023-1024].

Ion Antonescu considera că nici mănăstirile nu fuseseră ferite de flagelul corupției materiale și spirituale, arătând în ședința guvernului din 18 februarie 1941 că acolo erau „focare de intrigi și infecție morală” și că el intenționa fie să le aducă „pe drumul intereselor superioare ale neamului”, impunându-le un regim de „muncă și disciplină”, fie să le distrugă. El considera că mănăstirile ce nu erau „cloace” și „cuibare de paraziți sociali la dispoziția tuturor vânturilor politice” constituiau cazuri excepționale. Din acest considerent, el și-a instruit subalternii ca în această privință să treacă peste autonomia bisericii pentru a „scoate mănăstirile din egoismul lor” și a le transforma „într-o adevărată casă a Domnului”, scop pentru care ele trebuiau puse „la lucru serios” în condițiile în care conducătorii acelor instituții „cred că mănăstirile și tot ce aparține de mănăstiri sunt averile lor proprii”. Antonescu considera că fiecare mănăstire trebuia să trăiască din munca sa proprie și era ostil practicii de până atunci ca statul să le înzestreze cu păduri, pe care acele mănăstiri le dădeau în arendă iar arendașii practicau o exploatare distrugătoare. Antonescu a dat dispoziție ca pădurile să fie luate de la eparhii și mănăstiri, iar acestora să li se dea, pentru început, mijloace care să le permită crearea unei baze materiale de industrie ușoară și care, în mod ideal, ar fi trebuit să genereze profit, sau cel puțin să asigure mănăstirilor posibilitatea de a se întreține singure; cele care nu erau în stare să atingă nici măcar acest minim rezultat, Antonescu a dat dispoziție să fie desființate și transformate în spitale pentru bolnavii de tuberculoză [23, f. 984-986].

La 1 aprilie 1941, Antonescu a ordonat Subsecretariatului de stat pentru culte traducerea în proiect de lege a concepțiilor sale cu privire la modul de funcționare a mănăstirilor, pentru ca ele „să lucreze în armonie cu interesele generale ale satului”, ordonând totodată o inventariere a situației și averii fiecărei eparhii pentru că „statul le-a dat foarte mult și ei administreză cu egoism și în folos personal bunurile date”, solicitând ca inventarierea respectivă să nu-i ocolească nici pe capii bisericii care „s-au transformat în oameni de afaceri cu posibilități [materiale] foarte mari”, posibilități despre care Antonescu arăta că puteau fi folosite pentru nevoile bisericii, însă ei, acei prelați, îl „asaltau” pe el „toată ziua” cu cereri bănești. De aceea, pentru a „pune ordine în stat în această privință”, el arăta că avea nevoie de o statistică a averilor bisericesti, pentru că dacă ar fi trebuit să se ghideze de ce „a fost în stare

să facă un patriarh al bisericii cu familia, vorbesc de Miron Cristea care a împărțit milioane nepoților săi... ar fi să dărâm biserica” [24, f. 20-23].

Către sfârșitul lui martie 1941, înalții prelați au încercat să determine guvernul să renunțe la implementarea politicii de readucere a pădurilor mănăstirești în fondul public, mitropolitul Bisericii Ortodoxe Române de stil vechi, Galaction Gordun, abordându-l personal pe ministrul Instrucțiunii Publice, generalul Radu Rosetti, pentru a-și „exprima grija cu privire la pădurile eparhiilor” care erau evaluate la 600 de milioane de lei și produceau un venit anual din rentă de 30 de milioane. Antonescu însă a ordonat să nu se mai revină asupra problemei, arătând că deși el admitea „că mănăstirile aveau nevoie de o subvenție... pentru anumite cheltuieli... nu le mai dau păduri ca să administreze în mod sălbatec”⁴. La câteva zile însă, după ce la 10 Aprilie 1941 s-a înfățișat la Antonescu patriarhul Nicodim, însoțit de mitropolitul Transilvaniei Bălan, și de cel al Moldovei Mihălcescu, cu rugămintea „să nu-i umilească și să nu-i pedepsească pe vinovați în problema pădurilor”, Antonescu s-a mai înmuiat. În stenograma ședinței guvernului din 11 aprilie a fost consemnată decizia sa „definitivă” ca celor vinovați de abuzuri în exploatarea pădurilor să le fie aplicate sancțiuni, dar pădurile totuși să nu le fie confiscate decât la cea dintâi viitoare „abatere de la regulile silvice” [26].

În aceleași privințe o atitudine asemănătoare a afișat Antonescu și în problema preoților din Moldova de răsărit după eliberarea aceluși teritoriu de sub ocupație sovietică: el a fost împotriva ca acei preoți să-și reia vechile roluri, arătând că prin comportamentul lor, care „a fost tot ce putea fi mai rău”, ei au dus, în final, „la o dezbinare sufletească totală între Basarabia și Vechiul Regat”, dezbinare despre care el considera că era cauza principală pentru care „sectele” obținuseră cunoscutele succese remarcabile în Basarabia interbelică. Între altele, Antonescu arăta, ca exemplu de asemenea comportamente, că prin reforma agrară bisericile din Basarabia primiseră câte 10 ha de pământ care trebuiau să genereze venit pentru întreținerea lor, însă preoții basarabeni exploataseră acea resursă pentru a obține profituri personale. Astfel, Antonescu sublinia că „preoții voștri”, adică cei trimiși de Subsecretariatul cultelor în Basarabia, mai curând îi sabotau decât îi sprijineau politica în acel ținut, fiind „niște oameni răi, care nu corespund apostolatului lor, care jecmănesc

⁴ Referitor la subvențiile pe care ar fi fost pregătit să le ofere bisericilor, Antonescu arăta că pentru bugetul pe 1941 fuseseră prevăzute taxe ce trebuiau să producă 100 de milioane de lei pentru reparațiile clădirilor bisericilor afectate de cutremur, ceea ce era o sumă semnificativă [25, f. 91].

populația cu ocazia unei înmormântări, unui botez, etc.” și cerea ca ei să fie retrași de acolo [27, f. 996-998].

Antonescu a insistat ca Subsecretariatul cultelor nu doar să trimită circulare cu indicațiile și dispozițiile sale, ci să aplice și sancțiuni „preoților care nu sânt vrednici de misiunea lor” și care, citind acatiste „date de unii pentru ca alții să moară” sau „date de fete ca să fie iubite” (cazuri la care el asistase personal) dăunau „rostului Bisericii” [28, f. 987] și care, sublinia Antonescu cu altă ocazie, era acela de a fi „primul exemplu de ordine, de disciplină într-un stat, dacă vrem să avem un stat disciplinat, care vrea să progreseze” [29, f. 1002]. Acatistele, care erau un fel de indulgențe vândute la bucată de preoții României secolului XX, erau o practică încurajată cu mare succes de aceștia, mai ales printre cei mai săraci și incuți enoriași. Acea practică era, după părerea lui Antonescu, „o imoralitate... din care preoții adună bani, exploatând naivitatea și slăbiciunea culturală a mulțimii noastre”. În acest context, Antonescu arăta despre sine însuși că anume din cauza preoților încetase să mai fie creștin practicant, „pentru că atunci când am văzut că preoții noștri își bat joc de religie, nu m-am mai dus la biserică”. După Antonescu, statura morală a preoților era într-atât de decăzută, încât mulți dintre aceștia erau predispuși a se preta la orice pentru bani: „Du-te dumneata [adresându-se Subsecretarului de stat pentru culte, Sandu] la o biserică, unde să nu te cunoască că ești ministru și dă un acatist pentru moartea patriarhului, sau pentru moartea generalului Antonescu și dacă nu l-o citi preotul, să-mi faci ce vrei” [30, f. 211-212].

Ion Antonescu puna inclusiv (iar uneori se crează impresia că poate chiar în primul rând) pe seama preoților starea generală a statului și a societății românești, pe care el, fără îndoială, le-a preluat în calitate de conducător într-o situație extrem de dificilă în foarte multe privințe: el vedea în preoți pe cei care, în loc să acționeze, așa cum, în aparență, cel puțin, le dicta dogma lor religioasă, adică în calitate de exponenți și agenți ai unor valori precum modestia, frugalitatea, stăpânirea de sine, onestitatea, corectitudinea și alte repere morale pe care (printre alte lucruri) el le considera indispensabile în vederea edificării unei societăți-model, procedaseră de fapt exact invers – ca niște dușmani ai acestor repere-valori cu toate consecințele nocive și vătămătoare pentru stat și societate. Deși Antonescu îi blama, din motive relativ asemănătoare și pe militari, și pe profesori pentru starea în care se găsea societatea și statul, totuși el mărturisea că intenționa să îmblânzească în viitor tratamentul acestora – în dependență de comportamentul de care ei ar fi dat dovadă. Însă pentru preoți el insista că nu va arăta „nicio iertare” și va aplica în privința lor „ultima severitate”, pentru că în loc „să stea

la altar și să propage iubirea între frați”, de la ei pornise, în concepția sa, „anarhia” [31, f. 981]. Sigur că, atunci când Antonescu vorbea de „iubire între frați” el n-avea în vedere înțelesul original al acestei expresii propovăduit de Iisus din Nazaret și exprimat, de pildă, în parabola samariteanului milostiv. Antonescu nu putea și, din această cauză, nici n-ar fi voit să înțeleagă la cei cincizeci și opt de ani ai săi câți avea el atunci, „iubirea între frați” altminteri decât ideea de solidaritate etnică între români. Această remarcă a sa arată însă și cât de important considera el că ar fi trebuit să fie rolul preoțimii române în înfăptuirea acestei idei; însăși atitudinea sa categoric inflexibilă trăda faptul că el trata problema ca pe una de o importanță ce nu permitea niciun fel de compromisuri: anume pentru a obliga preoțimea să se ridice la înălțimea sarcinii pe care el le-o rezerva.

Într-o altă ordine de idei, atunci când se referea la anarhia „semănată” de preoți, Antonescu mai avea cu siguranță în vedere, dincolo de exemplul pe care ei îl dădeau în societate și care era în totală contradicție cu învățătura pe care o propovăduiau, și faptul că numeroși preoți se alăturaseră legionarilor și chiar îi sprijiniseră pe aceștia în încercarea de a-l înlătura pe general din funcția supremă în stat, fapt pentru care el a ordonat să nu li se arate „nicio iertare”, dând instrucțiuni tribunalelor militare ce-i judecau pe rebeli să întocmească listele tuturor preoților care au fost judecați (indiferent dacă au fost condamnați sau nu, cu excepția celor cărora li s-a intentat proces în urma denunțurilor false), liste pe baza cărora Subsecretariatul cultelor să ia măsuri ca aceștia să fie caterisiți [32, f. 989], [33, f. 990]. Până la 7 aprilie 1941 fuseseră trimiși 255 de preoți sub urmărire penală pentru implicarea în acea tentativă de lovitură de stat⁵. Antonescu a dat dispoziție ministerelor Justiției și Apărării să accelereze procesele de judecată, ordonând totodată să nu fie arătată „nicio îngăduință” în privința impunerii „disciplinei” în biserică, de vreme ce „aceștia [preoții] au distrus credința poporului și au semănat anarhia” [34, f. 978] și subliniind repetat, în acel context, că cele mai severe măsuri intenționa să le ia în biserică și în școală [35, f. 211, 212] [36, f. 303] [37, f. 20] [38, f. 91]. Către mijlocul lui aprilie 1941, atitudinea lui Antonescu s-a mai îmblânzit în această privință, el dând instrucțiuni Subsecretariatului de stat al cultelor și Ministerului Culturii și Cultelor să cerceteze cazul

⁵ Din cei 9.000 de arestați în contextul rebeliunii legionare 422 fuseseră preoți ortodocși. Conducerea Bisericii Ortodoxe Române a sprijinit însă înăbușirea rebeliunii legionarilor, înalților prelați fiindu-le frică de puternica influență pe care aceștia o exercitau în printre preoții de rând, influență care, bineînțeles, nu se putea înfăptui decât în detrimentul ierarhiilor tradiționale [11, p. 36].

fiecărui preot-rebel în parte, pentru a se asigura că victimele „confuziei generale” sau ale vreunui denunț rău-intenționat nu sunt condamnate, dar a ordonat încă o dată „nicio iertare pentru preoții vinovați” [39, f. 199]. Antonescu a insistat ca nici măcar patriarhul sau sinodul nu-i putea restabili pe acești „în funcție”, căci asta ducea la „anarhie în stat”. Decizia lui a fost că toți preoții care ar fi fost totuși hirotonisiți „în afara prescripțiilor legale” nu aveau să primească leafă de la stat și nici n-aveau să aibă parohii, dând ordin totodată, în noiembrie 1941, să fie întocmite liste ale preoților condamnați și care, în pofida dispozițiilor sale, nu fuseseră caterisiți, precum și liste ale celor care au încălcat respectivele dispoziții, necaterisind respectivii indivizi, întrucât „va veni momentul când voi pune ordine și în această Biserică” și că dacă biserica voia să devină „stat în stat” și refuza să asculte de el, Antonescu intenționa să meargă până într-acolo, încât să taie absolut tot bugetul pus la dispoziție bisericii de către stat, deoarece, „dacă vreți ajutorul statului, trebuie să ascultați... statul are nevoie de ordine, toți cei care fac parte din acest stat,... Biserica, Armată, Școală, Justiție orice..., toți trebuie să ne supunem legilor create de acest stat, [care la rândul său servește] unui singur interes: comunitatea românească. Să facă același lucru și ierarhii: ori au nevoie de ajutorul statului și atunci să asculte, ori, dacă nu ascultă, eu nu-i mai ajut..., dacă popii nu mă ascultă, tai toate subvențiile de la stat și îi las să facă ce poftesc și mă explic în fața nației de ce am făcut-o”. Respectiva înăsprire a atitudinii sale față de biserică poate fi explicată prin aceea că ofensiva contra sovieticilor, deși înregistra mari costuri de vieți omenești, era încă în plin avânt; situația de pe front fiind bună, Antonescu se simțea stăpân și pe cea de acasă: de aici și tonul pe care-l adopta în raport cu preoțimea. Și acest episod arată cum nu se poate mai bine esența atitudinii lui Ion Antonescu față de biserică, care era aceea că ea trebuia să servească ca instrument al statului de control ideologic asupra populației, el arătând că va pune în Consiliul de stat problema găsirii modalității de a aduce biserica „pe făgașul disciplinei de stat” și că, dacă această metodă nu va putea fi identificată, statul avea să se „dezintereseze” de soarta acelei instituții „și, adăuga Antonescu, *voi avea eu mijloace să țin poporul acesta în disciplină* [subl. n.]” [40, f. 999-1002].

Antonescu intenționa să restabilească autoritatea bisericii aplicând principiul care se pare că stătea la baza întregii sale perspective asupra modului în care trebuia concepută viața unei societăți și pe care el a căutat să-l implementeze în absolut toate sferile vieții din România încă din prima zi când a preluat puterea în stat: organizarea și ordonarea dictată de necesitățile

prioritizării și ierarhizării. De aceea el considera că autoritatea bisericii nu putea fi restabilită decât începând de la restabilirea autorității capilor săi. În acest sens, patriarhul trebuia, conform lui Antonescu, să aibă inclusiv putere de pedeapsă asupra preoților care trebuiau să asculte „de acest om”. De ce? „...pentru că el este șeful Bisericii” [41, f. 983]. Pe sine însuși, Antonescu se punea însă șef și peste patriarh. Atunci când, rezultă din documentele guvernului lui Antonescu, Nicodim ar fi vrut să demisioneze din funcția de patriarh, Antonescu i-a ordonat în stilul său foarte caracteristic „să rămână la postul său până voi decide eu altfel”, evident, simțind într-o astfel de clătinare a autorității bisericii un pericol pentru stat și o alunecare spre dezordine și anarhie. Anume pentru a înrădăcina în societate ordinea și ierarhia, Antonescu considera că trebuie întărită autoritatea capilor bisericii și de aceea era de părerea că „înălții prelați trebuie să moară în scaunele lor” [42, f. 1006], afară decât nu decidea el că trebuiau schimbați.

Astfel, este evident că, deși Antonescu era un adversar al separării Bisericii Ortodoxe de stat pentru că nu înțelegea să lipsească statul de un asemenea instrument de exercitare a autorității, totuși, în raport cu statul, nu era acceptată nicio autonomie a bisericii (mai puțin în problemele ce țineau de dogma religioasă, sau, cum le numea Antonescu, „chestiunile spirituale”) și asta pentru că, după cum le arăta el însuși înălților prelați care protestau contra acestei atitudini, clerul nu se ridica la înălțimea reclamată de o asemenea autonomie, adică el nu era pregătit și probabil nici suficient de calificat ca să-și poată asuma, în afara unui control riguros din partea statului, rolul de instrument al guvernării de o importanță de prim rang [43, f. 995]. Această teză Antonescu a enunțat-o personal la 10 aprilie 1941, „în cuvinte foarte tari”, în fața patriarhului și mitropoliților Moldovei și Ardealului, cărora le-a declarat că dacă ei nu găseau modalitatea de a încadra biserica „în interesele superioare ale statului” și încercau, în schimb, să facă din biserică un „stat în stat”, sau aveau să urmărească strategii și să implementeze tactici care „dăunează intereselor statului”, atunci acesta din urmă „se va dezinteresa total de biserică” și că, dacă acei înalți ierarhi doreau ca „statul să se intereseze de biserică și contribuie cu mijloacele lui, atunci trebuie să consimțiți ca statul să aibă dreptul să dirijeze biserica, nu în ceea ce privește canoanele și partea spirituală, ci sub raportul administrativ și al disciplinei de stat [și pe] latura morală”, pentru că „sub raport moral, biserica se găsește sub o carență groaznică, preoții sunt, în foarte multe cazuri, de o imoralitate revoltătoare..., cazul preotului de la biserica din cartierul meu, care și-a însușit banii pe care i-am dat eu [Ion Antonescu]

pentru săraci. Ceva mai mult: s-a dus soția mea la biserica aceea ca să împartă ajutoare săracilor, iar preotul acela le-a dosit; o parte din ele s-au găsit acasă la el”. Antonescu continua arătând că Biserica Ortodoxă Română era mâncată de o corupție de tip fanariot: „Preoții, atunci când se hirotonisesc, trebuie să plătească la anumiți episcopi. După aceea, acești preoți își scot banii exploatarea țăranii... trebuie să terminăm cu aceste obiceiuri. Să punem degetul pe rană” [44, f. 152-153].

Antonescu considera că un indiciu al stării morale a preoților putea fi cules și din atitudinea acestora, raportată de Radu Rosetti, ministrul Instrucțiunii, față de clericii refugiați, care fuseseră repartizați de minister pe lângă un șir de parohii: aceștia, după dictonul „Frate, frate, dar pita-i cu bani”, fuseseră primiți „cu ură” de preoții respectivelor biserici, ceea ce cauzase „o mulțime de conflicte” violente. Conducătorul statului a dispus ca acei preoți să fie „rași” și dați afară din biserici [45, f. 153-154]. Tot așa, „halul în care se află cimitirile” era privit de el drept un indicator al „stării de suflet a preoțimii”, sau starea în care se găseau „bisericile noastre [care] sunt foarte murdare... este atâta neglijență în întreținerea locașurilor noastre de închinăciune... Preoții încasează, dar nu sunt în stare ca din ceea ce încasează ei să dea ceva și pentru curățirea bisericilor, aceasta de la cei mai înalți ierarhi și până la cei din urmă preoți... Au fost la mine zilele trecute patriarhul și mitropolitul [să ceară bani]. I-am întrebat: din banii pe care îi aveți dvs., ce ați dat pentru biserică?” [46, f. 187, 200-201].

Poziția principială a dictatorului, după care principalul rol pe care biserica trebuia să-l joace era acela de instrument al statului în exercitarea controlului asupra populației, iese cât se poate de clar în evidență în Transnistria, unde el considera că n-avea importanță cine era episcop atât timp cât era cineva în stare „să stea la guvernământ, lângă domnul Alexianu și să lucreze mână în mână cu el [subl. n.]”, considerând că religia putea fi folosită ca armă în lupta contra sovieticilor și comunistilor și prin care se putea câștiga adeviziunea localnicilor care „așteptau cu aviditate hrana spirituală” și pe care el se arăta preocupat să le-o dea cât mai curând [47, f. 996-998]: adică el privea, în acele condiții, biserica ca pe un instrument de propagandă și control al ideilor care trebuia să combată, în interesul României, propaganda sovietică ateo-comunistă, lupta fiind dată, și de o parte și de alta, cum s-ar spune în limbajul timpurilor noastre, „pentru inimile și mințile oamenilor”, adică pentru golurile din acele minți pe care, în toate timpurile, cei care se întreceau pentru putere căutau să le umple în folosul lor. Faptul că, spre deosebire de alții și mai ales spre deosebire de predecesorii săi la conducerea țării, Antonescu nu

aplica această strategie în folos personal, ci în interesele statului (așa cum le înțelegea el), îl făcea să-și imagineze că prin aceasta el servea poporul român. Cât de serios privea Antonescu misiunea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria este ilustrat de faptul că el s-a implicat personal în 1943 în scandalurile generate de abuzurile săvârșite de acea misiune, dând ordin, pe baza raportului în această privință a Guvernământului Transnistriei, ca toți cei care luaseră în mod neregulat „sume și obiecte” să restituie acele bunuri și să fie trimiși în lagăre acei preoți care s-ar fi eschivat de la îndeplinirea dispozițiilor sale [48, f. 1026].

Față de greco-catolici, Antonescu afișa o atitudine mai curând binevoitoare, dând, de pildă, dispoziție, în decembrie 1942, ca gazetele Bisericii Ortodoxe să „înceteze total” atacurile „fratricide” contra acelei confesiuni și că cei care aderau la ea „doresc să fie lăsați în pace în biserica care este una și aceeași”, făcând trimitere la faptul că pe frontul de est mureau deopotrivă români ortodocși și greco-catolici. El a ordonat cu acea ocazie Subsecretariatului de stat al cultelor să supravegheze îndeaproape acel segment al presei și să închidă respectivele gazete, cu confiscarea patrimoniului lor și amenințând cu pedepsirea în primul rând a Subsecretariatului cultelor și cenzurii, dacă acele atacuri care țineau, după el, de „chestiuni de dogmă și ambiții personale a câtorva preoți dintr-o tabără sau alta”, nu încetau [49, f. 1024-1025]. Însă șeful statului a implementat și politici care au lovit în mod intenționat în greco-catolici, deși biserica acestora era considerată de el, ca și în constituția de la 1923, ca fiind „românească”. În 1944, Antonescu a ordonat desființarea parohiilor de orice confesiune ce nu corespundeau rigorii minime de funcționare stabilite prin Legea cultelor în privința numărului de familii de enoriași.

Astfel, dacă sub pragul minim stabilit prin lege⁶ în această privință erau doar 6% din parohiile ortodoxe, atunci acest procent se ridica la 63% în cazul parohiilor greco-catolice, Subsecretariatul de stat al cultelor subliniind că majoritatea celor 63% de parohii greco-catolice numărau sub 100 de capi de familie, existând și biserici care activau cu 1 sau 2 credincioși. Media de enoriași era, astfel, la greco-catolici, de 658 de enoriași de eparhie, față de 1.562 la ortodocși, ceea ce genera statului român cele mai mari cheltuieli pe cap de locuitor pentru greco-catolici sau 309 lei de credincios

⁶ Legea Cultelor din 1928, art. 33: „Pentru a putea obține ajutor de la Stat în scopul susținerii clerului slujitor parohiile sau comunitățile ce se vor înființa de aci înainte trebuie să aibă cel puțin 400 de familii în comunele urbane și 200 în comunele rurale. În cazuri bine motivate se pot ajuta și parohii sau comunități cu un număr mai mic de familii.”

greco-catolic, față de 137 cât se cheltuia anual de stat pentru „necesitățile sufletești” ale unui ortodox (față de alte culte: 252 pentru un unitarian, 188 pentru un reformat-calvinist, 125 pentru un evanghelic-luteran și 85 pentru un romano-catolic). Totodată, din actele Ministerului Culturii și Cultelor rezultă că statul cheltuia pentru un preot greco-catolic, raportat la numărul de credincioși, semnificativ mai mult decât pentru un preot ortodox: 170.444 lei față de 106.121 lei anual. Respectiva situație era rezultatul faptului că exista un număr mult mai mare de preoți greco-catolici, raportat la numărul de credincioși, decât în cazul ortodocșilor. În această situație, pe care el o considera „o bătaie de joc față de contribuabil și un indiciu de mare slăbiciune națională, morală și politică”, Antonescu a considerat că a dat dovadă de „mândrie românească” ordonând „să se facă dreptate majoritarilor” [50, f. 1024-1025, f. 1061-1092] [51, f. 1061, 1062]. Vaticanul a protestat, dar Antonescu a respins aceste proteste, făcând trimiteri la faptul că majoritatea românilor din Ardealul de Nord erau greco-catolici, dar „nimeni din lumea catolică nu le-a sărit în ajutor când au fost ocupați de către maghiari. La strigătele noastre și ale lor, toți au stat cu brațele încrucișate și martirajul nostru continuă”⁷. Trebuie să adăugăm însă că Antonescu a dat ordin ca această măsură să se aplice tuturor confesiunilor fără nicio excepție, ordonând inclusiv desființarea „parohiilor ortodoxe care au fost înființate din cauza intervențiilor politice locale și nu se încadrează în legea cultelor; să fie desființate și ele ca și celelalte [53, f. 1070].

Deși Antonescu considera că regimul său era unul „revoluționar” – și prin acțiunea radicală întreprinsă în multe sfere ale vieții societății și statului el a fost unul, într-adevăr, revoluționar, fără a pune la socoteală și modul în care a ajuns la putere, totuși el sublinia că în raport cu biserica el nu dorea să acționeze prin aceleași metode radicale și revoluționare. El considera că politica sa de a interveni cu „energie și fără ezitare pentru stărpirea răului oriunde îl găsim și oricât de sus pus ar fi el” în biserică, adică de a-i forța pe preoți să renunțe la stilul de viață și comportamentul ce cu greu putea fi împăcat cu doctrina lui Iisus din Nazaret, și mai ales la practicile corupte ce demoralizau societatea, era una moderată având în vedere faptul că, pe de

altă parte – și dacă preoții se supuneau acestei politici – era gata să-și ofere concursul politic și sprijinul material în vederea consolidării poziției bisericii ca instituție de maximă importanță pentru stat și societate. Însă pentru Ion Antonescu statul, despre care el arăta că sub regimul său făcea „sacrificii mari” pentru biserică, acel stat trebuia să rămână „de-asupra tuturor” și că „legea statului nu poate să facă deosebiri în aplicare”, motiv pentru care a insistat în permanență ca Ministerul Culturii și Cultelor și, în special, Subsecretariatul de stat al cultelor să instituie un control riguros al preoților și eparhiilor și să taie subvențiile celor care fie nu renunțau la practicile corupte, fie administrau într-un mod necorespunzător patrimoniul din folosință [54, f. 1023-1024].

Totuși, în pofida limbajului tare pe care, după propriile cuvinte, nu se jena deloc să-l întrebuițeze despre biserică în fața capilor acesteia și după cum am văzut mai sus și în probleme aflate în gestiunea eparhiilor și mănăstirilor, este clar că Antonescu era departe de a-și dori un conflict cu acea instituție a cărei putere și importanță nu le subestima și pe care, dincolo de toate și în conformitate cu tradițiile de veacuri ale statalității românești, el avea nevoie să se sprijine. De aceea el le arăta colegilor săi de guvern, la 15 aprilie 1941 că „va trebui multă tenacitate, dar și multă răbdare, spre a îmbunătăți starea sufletească a clerului, fără a da naștere la un conflict cu biserica, conflict de care, *mai mult decât de oricare altul* [subl. n.], trebuie să ne ferim astăzi” [55, f. 187, 200-201]. Aceste cuvinte, ieșite din gura unui militar care, atunci când a venit momentul, n-a ezitat să înece în sânge și să închidă în lagăre și închisori cea mai populară și totodată cea mai violentă mișcare politică a României, membrii căreia, ucigând atâția demnitari de stat de prim rang, dăduseră dovadă de mai mult decât suficient fanatism pentru a pune pe gânduri pe oricine ar fi contemplat posibilitatea unei acțiuni contra gărzii lor de fier, aceste cuvinte arată clar: ca instituție și structură, și în pofida stării decăzute a clerului, biserica era destul de puternică pentru ca Antonescu să nu-și dorească să o transforme într-un rival al regimului său. Pe de altă parte însă, nu frica de a provoca o ruptură iremediabilă cu biserica pare să fi fost principalul motiv al tacticii precaute alese de Antonescu în vederea implementării strategiei sale, la care nu era totuși dispus să renunțe – de a reforma biserica, ci aceea că el adera la punctul de vedere tradițional al conducătorilor de stat ai românilor, potrivit căruia biserica era și trebuia să fie un aliat al statului, care trebuia să joace rolul unui soi de minister cu un statut ceva mai special și „angajații” căruia se bucurau și ei, la rândul lor, de statut și privilegii speciale în schimbul serviciilor pe care le aduceau statului în rea-

⁷ Proporția diferitor culte în țară. Rezoluția domnului mareșal Ion Antonescu, 21 februarie 1944, f. 1059-1060. Referitor la situația cultelor după numărul de enoriași: conform actelor Ministerului Culturii și Cultelor, din populația României de 16.805.388 la 1 februarie 1942, 14.056.132 erau ortodocși, 537.183 erau greco-catolici, 798.218 erau romano-catolici, 209.971 – reformați-calviniști, 306.904 – evanghelicilor luterani, 31.444 – unitarieni, 25.000 – musulmani și 840.476 – alte confesiuni [52, f. 1063-1064].

lizarea sarcinii de control ideologic asupra populației. Din acest punct de vedere, Antonescu nu voia să se lipsească, printr-o ruptură cu biserica, de respectivul ajutor pe care, deși uneori afirma contrariul, el se pare că-l găsea de neprețuit, mai ales în acele vremuri de mare cumpănă și probabil că el își aprecia decizia de a implementa o tactică nelipsită de elemente de moderație (mai ales în raport cu retorica sa) față de biserică, drept o dovadă nu de slăbiciune, ci de înțelepciune.

Această perspectivă asupra lucrurilor putea fi în mod natural asumată de Antonescu mai ales în circumstanța în care principala amenințare externă la adresa României venea din partea regimului sovietic, comunist și ostentativ ateist și care ridicase persecuția bisericii la rang de politică de stat. În această ultimă privință și pentru a completa tabloul acestei juxtapuneri, poate fi arătat faptul că cercurile conducătoare comuniste de la Moscova erau și ele perfect capabile de a privi și folosi biserica drept instrument de control al statului, lucru documentat încă de la începuturile regimului bolșevic, iar această tendință s-a accentuat foarte mult mai ales în anii 1943–1944 când, pentru a contracara efectele politicii Germaniei și a României la est de Nistru de câștigare a simpatiei populației locale prin intermediul bisericii, Stalin n-a ezitat la 4 septembrie 1943 să se întâlnească la Kremlin cu capii Bisericii Ortodoxe Ruse, cărora le-a mulțumit pentru „atitudinea patriotică” afișată de biserica rusă în contextul războiului, promițându-i acesteia varii concesiuni din partea statului în schimbul sprijinului activ al preoților pentru regim. Din acest punct de vedere, se poate concluziona că în esența sau miza principală a problemei relației dintre stat și biserică, regimul lui Antonescu nu se deosebea cu nimic de cel totalitar de tip sovietic, deosebirea fiind mai curând una ce ținea de modalitatea de abordare a respectivei probleme, în care Antonescu, din varii motive, dintre care nu-l putem exclude nici pe cel al propriilor sale convingeri, s-a arătat a fi mult mai flexibil în raport cu preoțimea. Tot așa însă pentru această flexibilitate arătată în raport cu biserica și în comparație cu regimul sovietic, nu poate fi exclus ca motiv faptul că regimul lui Antonescu era unul mai slab – sub raportul controlului exercitat asupra populației, inclusiv ideologic, prin mijloace mai noi – decât cel totalitar sovietic și, ca atare, avea nevoie de mai mult sprijin, de unde și voia mai mare pe care Antonescu o resimțea de a-și asigura acest suport din partea bisericii, urgență pe care sovieticii n-o resimțeau în aceeași măsură anume pentru că la ei, la sovietici, obiectivul lui Antonescu, ca statul să fie „de-asupra tuturor” (inclusiv deasupra bisericii) era mai bine realizat. Aici trebuie să adăugăm însă că, cel puțin stenogramele Președinției Consiliului de Miniștri, care, de

altfel, abundă în referințe și întregi discursuri doctrinare în care Ion Antonescu își expunea fără a se stânjeni viziunea sa despre stat și societate, nu ne dau motive să credem că el ar fi vrut să vadă realizat în România, după măsura sovietică care rămâne a fi și astăzi etalonul statului totalitar, acel obiectiv al consolidării exercitării controlului de stat. Totodată, flexibilitatea afișată de el în raport cu biserica era și rezultatul faptului că regimul său, deși venit la putere printr-o combinație de lovitură de stat și revoluție, era unul de factură ideologică conservatoare, iar el însuși era mai curând un adept al păstrării tradițiilor statalității românești, printre care „simbioza” statului cu biserica ocupă un loc dintre cele mai proeminente. Iată cum înfățișa Mihai Antonescu acest aspect al problemei relației biserică-stat în ședința de cabinet din 15 mai 1941, când Ion Antonescu deja nu mai prezida acele întruniri, concentrându-se aproape exclusiv pe gestionarea problemelor militare: Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, se referea inclusiv la o „suveranitate a bisericii” arătând că „Biserica nu este mai puțin o instituție de stat și o așezare de stat [și că] biserica, fără stat... nu poate să trăiască”, adăugând că „fără îndoială că nici statul nu se poate dispensa de biserică, și tradiția noastră istorică o arată mai mult decât orișice” [56, f. 304]. În această privință prezintă interes faptul că și lui Stalin îi era ușor să facă trecerea de la o politică de ostilitate față și ostentativă contra preoțimii la una de destindere și chiar de conciliere cu biserica exact din același considerent, al tradiției istorice ruse care și ea este marcată de „simbioza” statului și bisericii. La o primă vedere, ar fi tentant să căutăm rădăcinile acestui fenomen, în esență identic – din România și Rusia, în ortodoxie, adică în tradiția politică bizantină de exercitare a controlului ideologic asupra populației; întrucât știm însă că și în Europa Occidentală respectiva tradiție a fost multe secole de-a rândul nu mai puțin eficientă sau pronunțată, trebuie să concluzionăm că acest fenomen își are rădăcinile mai curând în practica controlului ideologic în societățile creștine din „epoca întunecată”. Această constatare își găsește sprijinul și în faptul că, în acele societăți europene în care gradul de cultură sau civilizație a crescut de atunci cel mai mult, inclusiv (în mod esențial) printre „oameni simpli”, în rândul cărora acest grad se exprimă în primul rând în nivelul de educație, „simbioza” menționată mai sus fie a dispărut complet ca fenomen, fie este pe cale de dispariție, pentru că biserica devine un instrument de control ideologic inaplicabil în atare condiții și, din acest motiv, inutilă pentru stat, deși ea poate, teoretic, să rămână utilă pentru societate, cu atât mai mult cu cât se arată dispusă să renunțe la calitatea de instrument ideologic.

BIBLIOGRAFIE

1. Achim, V. (coord.). *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, București, 2013.
2. Biliuță, I. „Christianizing” Transnistria: Romanian Orthodox Clergy as Beneficiaries, Perpetrators, and Rescuers during the Holocaust. In: *Holocaust and Genocide Studies*, Volume 34, Issue 1, Spring 2020, 18-44;
3. Ancel, J. *Transnistria*, vol. III, Editura Atlas, București, 1998, 1194 p.
4. Sondaj INSCOP, 2023, [online] <https://www.inscop.ro/deceembrie-2023-sondaj-de-opinie-inscop-research-realizat-la-comanda-news-ro-partea-a-ii-a-directia-in-care-se-indreapta-romania-si-intentia-de-vot-la-alegerile-parlamentare/> (consultat: 01.02.2024).
5. IPN, *Barometrul Opiniei Publice*, august, 2023, [online] <https://ipp.md/wp-content/uploads/2023/09/BOP-2023-Prezentare.pdf> (consultat: 01.02.2024).
6. Stenograma Consiliului de Cabinet din 31 octombrie 1940. În: A.N.I.C., fond PCM - Ion Antonescu, inv. 764, v. 485/1940.
7. Stenograma ședinței Consiliului de miniștri din 8 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM - Ion Antonescu, inv. 764, v. 479/1940.
8. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 1 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, v. 479/1940.
9. Stenograma Consiliului de Cabinet din 8 octombrie 1940. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, v. 485/1940.
10. Aurel Popa (Secretar general pentru culte și arte) către Ion Antonescu, nr. 94/944 (înreg. 7 februarie 1944). În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
11. Popa, I. *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*, Indiana University Press, 2021, 254 p.
12. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 septembrie 1940. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, v. 176/1940.
13. Stenograma Ședinței Consiliului de Miniștri din 7 septembrie 1940. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, v. 485/1940.
14. Stenograma Consiliului de Cabinet din 21 decembrie 1940. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, v. 485/1940.
15. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 27 noiembrie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
16. *Consiliul pentru Școală, Biserică, Muncă, Sănătate și Justiție* din 10.XII.1941. Rezolvarea problemei sectanților. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
17. Țurcanu, M. *Statele Unite și Problema Basarabiei*, Ed. Academiei Române București-Brăila, 2019, p. 311.
18. Culberston către Secretarul de Stat, 2 ianuarie 1926, no. 102. În: A.N.R., fond Microfilme S.U.A., inventar 1737, rola 647.
19. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 septembrie 1940. În A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
20. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 4 martie 1941. În A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
21. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 septembrie 1940. În A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
22. Subsecretariatul de stat al cultelor, nr. 17.124 cc. din 14 decembrie 1942. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
23. Idem, Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 februarie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
24. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 1 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1940.
25. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 8 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1940.
26. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 11 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1940.
27. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 27 noiembrie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
28. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de miniștri din 4 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
29. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 27 noiembrie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
30. Stenograma ședinței Consiliului de miniștri din 7 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 478/1940.
31. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 februarie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
32. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 4 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
33. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
34. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 3 februarie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.
35. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 7 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 478/1940.
36. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 478/1940.
37. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 1 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM - Ion Antonescu, inv. 764, v. 479/1941.
38. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 8 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, v. 479/1941.

39. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 7 martie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1940.

40. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 27 noiembrie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

41. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 18 februarie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

42. Demisia patriarhului Nicodim. Scrisoarea în legătură cu demisia, 31 ianuarie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

43. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 11 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

44. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 11 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1941.

45. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 11 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1941.

46. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 15 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1941.

47. Extras din Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 27 noiembrie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

48. Rezoluția lui Antonescu din 1 februarie 1943 cu privire la raportul Guv. Transnistriei. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

49. Subsecretariatul de stat al cultelor, nr. 17.124 cc. din 14 decembrie 1942. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

50. Secretar general I.A. Rădulescu (P. C. M.) către Mihai Antonescu, nr. 301.087/R/944 din 12 februarie 1944. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

51. Aurel Popa (Secretar general pentru culte și arte) către Ion Antonescu, nr. 94/944 (înreg. 7 februarie 1944). În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

52. Aurel Popa (Secretar general pentru culte și arte) către Ion Antonescu, nr. 94/944 (înreg. 7 februarie 1944), f. 1063-1064. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

53. Extras din Stenograma Ședinței Consiliului de Miniștri din 9 februarie 1944. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

54. Subsecretariatul de stat al cultelor, nr. 17.124 cc. din 14 decembrie 1942. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 176/1940.

55. Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 15 aprilie 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, 479/1941.

56. Stenograma ședinței Consiliului de miniștri din 15 mai 1941. În: A.N.I.C., fond PCM – Ion Antonescu, inv. 764, vol. 479/1941.

Dumitru Peicev. *Peisaj cu căruță*, 2003, u. p., 55 × 65 cm.